

महिला संचलित संस्थांमध्ये भरडधान्य पीक पद्धतीचे ओरिसामध्ये पुनरुज्जीवन

Ranchitha Sivaram and Sangeeta Behera

भरडधान्ये ही कुटुंबाची आर्थिक परिस्थिती संपूर्णपणे सुधारण्यामध्ये व पोषणाची सुरक्षितता देण्यामध्ये एक सशक्त घटक ठरली आहेत. अनेक संस्थांनी एकत्र येऊन समान दृष्टिकोन ठेवून हा बदल घडवून आणला आहे. महिला संचलित एफपीओ यांनी ओडिसा मिलेट मिशनद्वारे मूल्यसाखळीच्या सर्व बाबींचा पद्धतशीरपणे पाठपुरावा केला आहे.

मंडिया (फिंगर मिलेट किंवा रागीचे स्थानिक ओडिया नाव) हा ओरिसातील खेडी व शहरातील कानाकोपऱ्यातील परवलीचा शब्द झाला आहे. कॅफेपासून ते रेस्टॉरंटपर्यंत या लोकप्रिय धान्याने जागा निर्माण केली आहे. जसे जेवणामध्ये, नाशत्यामध्ये आणि केक, कुकीज याद्वारे शहरातील जनसंख्येच्या जिभेवर ते रुळले आहेत.

हे भरडधान्य कोठे पिकते हे बघण्यासाठी आम्हाला ओरिसातील दुर्गम अशा आदिवासी भागात पोहचत प्रवास करावा लागेल. मंडिया पिकाच्या हंगामात टणक लाकडावर ताल धरीत 'पारजा' हे गंभीर गीत ऐकणे हे सर्वांचे आकर्षण असते, जे मंकिता या कोरापूर जिल्ह्यातील गावाला डिसेंबरमध्ये भेट देतात. त्या सर्वांच्या हे साधे घरगुती पीक त्यांच्या भरघोस हंगामासह कोरापूर व नबरंगपूर येथील व्यावसायिक बाजारात पोहोचले आहे.

आदिवासी महिला शेतकरी ओडिशा मिलेट मिशनमध्ये सामील झाल्या व त्यांना अशासकीय संस्था हर्ष ट्रस्ट यांनी पाठबळ दिल्याने या सर्वांच्या एकत्रित प्रयत्नाने हे सर्व शक्य झाले. हर्ष ट्रस्टने भरडधान्य शेती मोठ्या प्रमाणावर सुरू केली आहे. उंचावरील जमिनीवर कमीत कमी निवेश (खर्च) लागतो असे पीक निवडले आहे. एफपीओ संस्थांनी भरपूर निवेश कराव्या लागणाऱ्या मका व तांदूळ या पिकाकडून भरडधान्यसारख्या पीक पद्धतीकडे वळवण्यास आरंभ केला आहे. ग्राहकांनाही पोषक आहाराकडे वळवले, आरोग्यपूर्ण धान्याची निवड करावयास लावली.

ओरिसाच्या डोंगराळ भागातील भरडधान्याचा प्रवास

कोरापूर व नबरंगपूर या जिल्ह्यात आदिवासी संस्कृती आहे, त्यात एकूण २९७७ खेडी आहेत. या जिल्ह्यातील ५०% हून अधिक लोकसंख्या ही अनुसूचित जमातीतील आहे. (जनगणना २०११). या वन्यजमाती त्यांच्या अन्नासाठी व उपजीविकेसाठी शेती, पशूपालन व लाकडाव्यतिरिक्त इतर वन्य उत्पादनांवर अवलंबून असतात. आदिवासी स्त्रिया घरगुती अर्थव्यवस्था बघतात.

बोरीगुम्मा व कुंद्रा भागातील (जि. कोरापूर) आदिवासी शेतकरी हे शेतीपेक्षा अधिक चांगले उत्पन्नाचे मार्ग बघत होते. वस्तुतः कोरापूर अधिक चांगले उत्पन्नाचे मार्ग बघत होते. वस्तुतः कोरापूर जिल्ह्यातील ८०% शेतकरी हे अल्पभूधारक व लहान शेतकरी आहेत. त्यांच्या मालकीच्या ९०% जमिनी या डोंगर उतारावरील व कमी उत्पन्न देणाऱ्या आहेत. अल्पभूधारक शेतकरी जवळच्या शहरात व राज्यात पगारी मजूर म्हणून कामासाठी जातात.

बॉक्स - आदिवासी संस्कृतीत भरडधान्यांचे महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. स्थानिक धान्य व आदिवासी संस्कृतीचे केंद्र म्हणून भरडधान्ये ही त्यांच्या रोजच्या आहाराचा मुख्य भाग असतात. आदिवासी शेतकऱ्यांच्या घरात, समाजात व सांस्कृतिक प्रसंगांचा ते मुख्य घटक आहेत. अनेक वर्षे तांदूळ व मका यासारख्या भरपूर निवेश करावी लागणारी (खर्चिक) पिके घेताना शेतकरी निराश झाले होते. ही पिके शुष्क वातावरण, किटकांचा हल्ला, पिकांना लागणारी अपुरी सामग्री (जसे खते, कीटकनाशके) जमिनीचा कमी होणारा कस व उत्पादनात येणारी घट याने निराशा आली होती. अशा परिस्थितीत ताबडतोब असा उपाय आवश्यक होता जो टिकावू असेल, सर्वांना परवडण्याजोगा व जो आदिवासी स्त्रियांना आवडेल कारण त्या डोंगराळ भागात फार कष्ट करतात. भरडधान्ये हा असा बदल घडवून आणणारा दमदार घटक ठरला आहे. ज्यामुळे घरची अर्थव्यवस्था सुधारते आहे आणि योग्य पोषक आहाराची खात्री मिळते आहे.

संस्थात्मक सहकार्याने भरडधान्यांचे पुनरुज्जीवन

भरडधान्ये ही सामान्यपणे पावसाच्या प्रदेशात वाढतात. वातावरणातील बदलांशी लढत लवचिकता जाणून व पोषक आहार असल्याने ओडिशा मिलेट मिशन (OMM) हे २०१७ मध्ये सुरू झाले. शेतात व जेवणामध्ये त्यांचे पुनरुज्जीवन झाले. हर्ष ट्रस्टशी भागीदारी करून आदिवासी महिला शेतकऱ्यांना आघाडीवर आणण्याच्या कार्यक्रमाला प्राधान्य देण्यात आले. त्या अगोदर हर्ष ट्रस्ट त्यांची वास्तविक परिस्थिती समजून घेत आदिवासी महिला शेतकऱ्यांसोबत काम करत होते, त्यांना उपजीविकेची खात्री देण्यासाठी व त्यांच्या जगण्याची प्रत सुधारेल असा त्यांचा विश्वास देण्यासाठी हे काम होते. एप्रिल २०१४ पासून ही एनजीओ महिला शेतकऱ्यांसोबत काम करित आहे व त्यांना SHG मध्ये एकत्रित करित आहे. सुरवातीला ३१ SHG ज्यांची सदस्य संख्या ३५० शेतकरी आहे, अशा संस्था स्थापन झाल्या. या SHG एका सरकारी SHG द्वारे संचलित केल्या जातात जिला 'नोडल SHG' असे म्हणतात. जिचे रूपांतर नंतर फार्मर प्रोड्यूसर कंपनीमध्ये कायदानुसार झाले. ओडिशा मिलेट मिशनसोबत जुलै २०१७ मध्ये हर्ष ट्रस्टने काम करण्यात सुरवात केली.

फार्मर प्रोड्यूसर ऑर्गनायझेशन (शेतकरी उत्पादक संस्था) यांची महत्त्वाची प्रणाली म्हणजे भरडधान्यांची मोहीम सुटसुटीतपणे टप्पाटप्पाने लागू केली गेली. शेतकऱ्यांच्या नेतृत्वात FPO ने भरडधान्यांच्या मूल्य

बोरी गुम्मा ब्लॉक, कोरापूर, ओडिसामधील रागीच्या शेतातील पीक कापणी प्रयोग.

साखळीत योग्य वातावरण निर्माण करण्याचे काम केले. त्यामुळे भरडधान्यांचा घरगुती वापर वाढला व शहरी ग्राहकांच्या आरोग्यविषयक जागरूकतेची पूर्तता केली. पोषकता भरपूर असल्याने, भरडधान्याची मागणी वाढली व भरडधान्ये वापरून केलेल्या पदार्थांची यादी (मेन्यू) शहरातील कार्यक्रमातून, सरकारी सभा, चर्चासत्रे व स्नेहसंमेलनात दिसू लागली.

जागरूकता वाढल्याने व कौशल्ये जोपासून, उत्पादनाची नवी तंत्रे विकसित करून, किंमतीच्या दृष्टीने फायदेशीर ठरल्याने भरडधान्याची मागणी वाढली. लोकांना हे पटले की भरडधान्ये इतर धान्याइतकाच किंवा त्यापेक्षा अधिक नफा मिळवून देऊ शकतील. त्याशिवाय भरडधान्य पिकाचा कर्बभार कमी असल्याने त्या प्रदेशाची पर्यावरण संपन्नता व जैवविविधता टिकवून ठेवण्यात सहाय्यक करतील.

नारी प्रगती शेतकरी उत्पादक कंपनी लि. ने वेग घेतला.

आरंभी हर्ष ट्रस्ट या एनजीओने स्वमदत गटासारख्या सामुदायिक संस्थांना प्रोत्साहन दिले. शेतीवर आधारित रोजगार मिळविण्यात पुढाकार घेण्यात त्यांना प्रेरित केले, मार्गदर्शन केले.

बॉक्स १

पूर्वी मी १.५ एकरवरील माझ्या शेतात केवळ कुटुंबाला पुरेशी रागीची लागवड केली. २ क्विंटलपेक्षा अधिक पीक आले नाही. त्यामुळे मला हे कधी लक्षात आले नाही रागी मला खूप नफा मिळवून देऊ शकेल. जचच मध्ये सहभागी झाल्याने हर्ष ट्रस्टच्या सहकार्याने मला भरडधान्याचा प्रगतिशील शेती पद्धतीचे प्रशिक्षण मिळाले व सशक्त बियाणे निवडण्याचे महत्त्व मी शिकलो. यावर्षी मी त्याच जमिनीवर ५ क्विंटल रागीचे उत्पादन घेऊ शकलो व १६, ४५५ रुपये उत्पन्न मिळवले. माझ्या कुटुंबासाठी पुरेशी रागी वापरताही आली.

बनमाली चलान (४३) बडा पिंदापदार खेडे,
बोरीगुम्मा ब्लॉक, कोरापूर

फेब्रुवारी २०२० मध्ये या समूहाने शेतकरी उत्पादक संस्था, नारी प्रगती उत्पादक कंपनी लि. (NPPCL) यासारख्या संस्था स्थापन केल्या. नारी प्रगती उत्पादक कंपनी लि. ही ५७० शेतकऱ्यांसह २०२० मध्ये निर्माण

झाली. २०२२ मध्ये तिचे सदस्य ३२०० शेतकरी होते. एनपीपीसीएलने स्वीकारलेल्या सेवा मॉडेलने वेग घेतला. जरी भरडधान्ये ही आदिवासी कुटुंबात खाण्याकरिता आवडती होती तरी त्या धान्यांची आर्थिक ताकद त्यांना अद्याप कळली नव्हती. महिला शेतकऱ्यांना तांत्रिक व आर्थिक सहाय्य नव्हते. कर्जाचे मार्ग माहीत नव्हते. उत्पादन व त्यावरील प्रक्रियेबाबतच्या सुविधा माहीत नव्हत्या ज्यामुळे भरडधान्याचे उत्पादन उच्च दर्जाचे होईल.

व्यावसायिक बाजारपेठ किंवा नियमित बाजारव्यवस्था नसल्याने शेतकरी भरडधान्ये विकत नव्हते. एनपीपीसीएलने याबाबी बरोबर ओळखल्या व ओएमएमच्या मदतीने भरडधान्य शेतीला प्रोत्साहन देऊन कमी खर्चात अधिक नफा मिळवला.

भरडधान्यांच्या पुनरुज्जीवनासाठी सर्वांगीण पद्धती

एकत्रीकरण व मजबुतीसाठी अनेक सक्षम यंत्रणांचा वापर यावर लक्ष केंद्रित केले. उत्पादन, प्रक्रिया, उपयोग व विक्री व्यवस्था अशा सर्व बाबी त्यात अंतर्भूत होत्या. हर्ष ट्रस्टच्या मदतीने महिला शेतकऱ्यांच्या नेतृत्वात ही कामे केली गेली.

भरडधान्ये मूल्य साखळीपासून यशाकडे जाण्यासाठी अनेक कळीच्या योजना आखल्या, त्यांची ठळक वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत.

महिला शेतकऱ्यांमध्ये भरडधान्य उत्पादनाबाबत जागरूकता निर्माण करणे व प्रशिक्षण कार्यक्रम आखणे. प्रथम गट चर्चा आयोजित करून जागरूकता निर्माण केली. SHG आणि FPO या संस्थांमधील सदस्यांसोबत महिलांची दृष्टी विकसित करण्याचे कार्य केले व त्यासाठी त्यांना प्रत्यक्ष भेटी देण्यास नेले. विविध प्रशिक्षण कार्यक्रम व क्षमतांचा विकास करण्यासाठी पुढाकार घेऊन उत्पादनाचे तंत्र विकसित करणे, भरडधान्यांचे पुनरुज्जीवन करताना शेतीची पद्धती याबद्दलचे प्रशिक्षण आयोजित केले. त्यामध्ये विशिष्ट कामांचे पॅकेज यावर लक्ष केंद्रित केले. भरडधान्य शेतीतून उत्पन्न कसे वाढते याचे प्रात्यक्षिक दाखवले. महिलांचा यात पुढाकार असल्याने ते ज्ञान संपूर्ण कुटुंबात झिरपत गेले. एकूण १४१ प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित केले गेले. ते खालीलप्रमाणे आहेत.

उच्च दर्जाचे बियाणे निर्मिती व निवेश -

- ◆ याचा विचार केला व याला सहकार्य केले. ते चार बीज केंद्रांनी ते असे बोरीगुम्मा, बोंडागुडा, अंचला व खायागडा. यामध्ये ३२०० शेतकऱ्यांच्या गरजांची पूर्तता केली.
- ◆ पॅकेज ऑफ प्रॅक्टिसमध्ये सुधारणा व चांगल्या लागवड पद्धतीला उत्तेजन
- ◆ प्राथमिक पॅकेज प्रॅक्टिसमध्ये नैसर्गिक कीटक व्यवस्थापन पद्धती, भरडधान्याची तीव्रता प्रणाली, ओळ पेरणी आणि प्रत्यारोपण (बॉक्स २ बघावा)
- ◆ जे शेतकरी सुधारित तंत्रज्ञान वापरतात (एसएमआय, एलएस, एलटी) त्यांना ओएमएमतर्फे सुरवातीला तीन वर्षासाठी प्रोत्साहनपर काही गोष्टी दिल्या गेल्या.

ओळ पेरणीमुळे पिके नीट उभी राहण्याची खात्री व त्याने पीक भरपूर येत

- ◆ स्थापन केल्या. ज्यामुळे शेतकरी व बाजार यातील अंतर कमी झाले. पूर्वी शेतकऱ्यांना त्यांचे भरडधान्याचे उत्पादन विकण्यासाठी जागा नव्हती. मग ते गावातील बाजारात कमी किंमतीत ते विकत असत.
- ◆ मंडिया हाट हे केवळ भरडधान्ये ठराविक व योग्य किंमतीला विकले जावे यासाठीच उभारले गेले. भरडधान्याचा खप, वापर वाढावा यासाठी ओएमएमने पुढाकार घेतला. लोकप्रिय पर्यटन स्थळांच्या ठिकाणी लहान दुकाने उघडून त्यात लोकांचे आवडते पदार्थ विक्रीला ठेवले. ओडिशा सरकारने १० नोव्हेंबर हा 'मंडिया दिवस' म्हणून २०२१ मध्ये जाहीर केला. गावातून व शहरातून भरडधान्ये अधिक लोकप्रिय करण्यासाठी हे केले गेले.

कल्याणकारी योजनांमध्ये समावेश - सार्वजनिक वितरण यंत्रणा (PDS) माध्यान्ह भोजन योजना व अंगणवाडी केंद्र यामध्ये भरडधान्यांचा समावेश ओएमएमने केला.

टेबल १ - हर्ष ट्रस्टने सुरू केलेले क्षमतानिर्मिती कार्यक्रम		
प्रशिक्षण घटकाचे नाव	प्रशिक्षण कार्यक्रम संख्या	प्रशिक्षण सहभागी संख्या
उत्पादन विकास	२७	८६४
पॅकेज ऑफ प्रॅक्टिस	२१	६७२
बीज उत्पादन	११	३५२
बीज साठवण	७	२२४
मूल्यवर्धन	७	४४८
भरडधान्याचे आहारदृष्ट्या फायदे	९	५७६
क्षेत्र प्रात्यक्षिक	३८	१२१६
भरडधान्य कार्यक्रमाबाबत जागरूकता	१७	२०४०
एकत्रित विक्री	४	१२०

- ◆ शेतकऱ्यांना ५००० रु. प्रति हेक्टर एसएमआयकरिता व रु. २५०० हे LS करिता, LT करिता आणि पुढील दोन वर्षांकरिता रु. ३००० व १५०० एसएमआयकरिता व रु. १५०० व रु. १००० एलएस, एलटीकरिता दिले. त्यांचे सध्याचे सुधारित दर खालीलप्रमाणे आहेत.
- ◆ ग्राम पातळीवरील सदस्यांना समुदायातील प्रशिक्षक म्हणून तयार करणे, ज्यामुळे तांत्रिक सोयी व विस्तार सेवा प्रत्येक घरापर्यंत पुरविता येतील.
- ◆ अवजारे भाडेपट्टीवर देणारे केंद्र व प्राथमिक प्रक्रिया केंद्र स्थापन करणे, ग्राम पंचायत पातळीवरील घटकाद्वारे मळणी यंत्र, श्रेषर, ग्रेडर यांच्या वापराला प्रोत्साहन देणे. चार सीएसएसी, दहा दळणयंत्रे व प्रक्रिया केंद्र खालीलप्रमाणे उभारले गेले.
- ◆ एनपीपीसीएल द्वारे सामुदायिक विक्री व एमएसपीची स्थापना एफपीओ द्वारे शेतकऱ्यांना एकत्र आणले गेले ज्यायोगे ते सामुदायिक प्रयत्न करतील विशेषतः एकत्रित उत्पादन, प्राथमिक प्रक्रिया, वाहतूक व विक्री एकत्रित उत्पादनामुळे शेतकऱ्यांना योग्य किंमत मागण्याचे बळ प्राप्त होते व माल वाहतुकीची किंमत कमी होते. ओएमएमने एमएसपी यंत्रणा स्थापन केली.
- ◆ विक्रीचे मार्ग - बोरीगुमा, काश्रागुडा, केरावा, नुआगाव येथे मंडी

बॉक्स २

भरडधान्याची तीव्रता प्रणाली (SMI) एसएमआय ही तांदूळ इंटेन्सिफिकेशन प्रणाली (SRI) या पद्धतीचा विस्तार आहे. ज्यात शेतीविषयक सुधारित पद्धती आहे. जसे बियाण्याचे कमी केलेले दर, बीज प्रक्रिया, छोट्या व सशक्त अंकुरांची लावणी, योग्य अंतर ठेवून लावणी जाळी पद्धतीने सुधारित रीतीने तण काढणे व पोषक तत्वांचे व्यवस्थापन करण्याच्या पद्धती, या पद्धतीने खेड्यांमध्ये भरडधान्यांचे उत्पादन दुप्पट झाले.

ओळ प्रत्यारोपण (LT) ओळ प्रत्यारोपणामुळे योग्य पीक उभारणीची खात्री असते व जागेचा जास्तीत जास्त उपयोग होऊन पीक अधिक चांगले येते.

एकाधिकार पिके आंतर पिके - रागी व ज्वारी यांची पिके सोबत घेतल्याने पिकाची जोखीम कमी होते व उत्पन्नात वाढ होते.

प्रभावशाली परिणाम

ओएमएम द्वारा भरडधान्य लागवडीचे क्षेत्र बोरीगुमा व कुंद्रामध्ये १६७ हेक्टरने वाढले. फिंगर मिलेट व लिटल मिलेट बोट बाजरी व लहान बाजरीचे उत्पादन सुधारित उत्पादन पद्धतीने घेतल्याने पारंपरिक पिकांच्या तुलनेत मागील तीन वर्षात तीन ते चार पटीने वाढले. पूर्वी १ ते २ किंटल प्रति एकर उतके कमी होते तर आता ६ ते ७ किंटल घेऊ शकतात. एमएमआय भरडधान्ये तीव्रता प्रणाली स्वीकारल्याने हे शक्य झाले. ओएमएम व ओडिशा अॅग्रिकल्चर शेतकी व तांत्रिक विद्यापीठ यांनी दहा मळणी यंत्रांच्या मदतीने प्रक्रिया केंद्र उभारले व श्रमाचे असे मळणीचे काम सोपे झाले. लोक वितरण प्रणाली (PDS) माध्यान्ह भोजन योजना यामध्ये भरडधान्यांचा समावेश जसे अंगणवाडीत रागीचे लाडू हे बोरीगुमा व कुंद्रा येथे दिले जाऊ लागले. त्यामुळे या धान्यांचा घरगुती उपयोग वाढला, ज्याचा थेट परिणाम स्त्रिया व मुलांवर सकारात्मक पद्धतीने झाला.

एफपीओने वाहतूक व विक्रीबाबतच्या अत्यंत कमी सुविधांची दखल घेतली. ते आन्धान ओळखले. सामूहिक विक्री व नियंत्रित बाजार यामुळे

बॉक्स ३

जयंती गौडा, भरडधान्य शेतकरी

जयंती गौडा ही आदिवासी महिला शेतकरी, कोरापूट जिल्ह्यातील बोरीगुम्मा ब्लॉकमधील खत्रागाडा ग्रामपंचायत येथील मंकडीताला खेड्यातील रहिवासी आहे. सुरवातीच्या काही वर्षात तिने भरडधान्य शेतीकडे गंभीरपणे लक्ष दिले नाही. एनपीपीसीएलची सदस्य झाल्यानंतर तिला मिलेट इंटेन्सिफिकेशन प्रणाली स्वीकारण्याचे फायदे ध्यानात आले. २०१८-१९ मध्ये अतिवृष्टी व अनियमित पावसामुळे तिचे नुकसान झाले. एनपीपीसीएलच्या मदतीने तिने भरडधान्याची लागवड करणे सुरु ठेवले. तिच्या अपेक्षेपेक्षा उत्पादन अधिक वाढले आणि तिच्या या यशामुळे तिच्या गावातील अनेक महिलांना भरडधान्याची लागवड करण्याची प्रेरणा मिळाली.

आमच्या मालकीच्या ४.५ एकर जमिनीवर खालील भागात २.५ एकरवर आम्ही धानाची लागवड करीत होतो. डोंगरी भाग असल्याने वरच्या भागातील २ एकर जमीन बहुतांशपणे पडीक होती, जेथे आम्ही क्वचित भरडधान्ये पेरित असू.

एनपीपीसीएलच्या मध्यस्थीने व हर्ष ट्रस्टने पुरवलेल्या तांत्रिक ज्ञानाच्या मदतीने आम्ही एक एकरवर प्रथम रागीची लागवड सुरु केली. नंतर संपूर्ण दोन एकर जमिनीवर ही लागवड करण्याची प्रेरणा मिळाली. ज्यामुळे जवळजवळ सहा क्विंटल रागी उत्पादन झाले व २०.२६२ रु. उत्पन्न यावर्षी मिळाले असे जयंतीने सांगितले.

भरडधान्याच्या विक्री किंमतीमध्ये १५ रु. प्रति किलोवरून ३५ रु. प्रति किलो एवढी वाढ झाली. खरेदी यंत्रणा निश्चित झाल्याने एनपीपीसीएलने महिलांना शेतकऱ्यांकडून भरडधान्ये खरेदी केली. बोरीगुम्मा बाजारात ते विक्री करू शकले. ओएमएमद्वारे तेथे फक्त मिलेट मंडी ठेवली. त्यामुळे त्याची जास्तीत जास्त किंमत मिळू शकली. शेत महिला सदस्यांच्या बँकेच्या खात्यात वेळेवर पैसे जमा झाले. मंडी स्थापन झाल्यानंतर भरडधान्याची किंमत २८०० रु. प्रति क्विंटल ते ३५७८ रु. प्रति क्विंटल एवढीन तीन वर्षात वाढली. मागील तीन वर्षात एनपीपीसीएलने त्यांचे काम वाढवले व ३५११ इतक्या वाढलेल्या महिला सदस्यांपर्यंत ते पोहोचले. ९३ खेडी व २४ ग्रामपंचायती मधील महिलांपर्यंत पोहोचल्याने भरडधान्याचे पुनरुज्जीवन झाले व विस्तार सुरु राहिला.

व्यवसाय विकास योजना (BDP) पुन्हा निश्चित करणे हे एनपीपीसीएलचे ध्येय आहे. टप्प्याटप्प्याने भरडधान्ये योजना व्यवस्थित आखणे, साठवण गोदाम उभारण्याची योजना, प्रक्रिया आणि मूल्यवर्धन केंद्र स्थापन भरडधान्यावर आधारित उत्पादन करणे जसे रागी बिस्कीटे, विविध धान्य वापरून कुकीज, रागी माल्ट व स्नॅक्स ज्याद्वारे खेड्यातील स्त्रियांमध्ये उद्योजकतेला प्रोत्साहन मिळेल.

निष्कर्ष

कोरापूर जिल्ह्यातील बोरीगुम्मा व कुंद्रा ब्लॉकमधील महिला शेतकऱ्यांचा प्रवास हे दाखवतो की शाश्वत संस्थात्मक पद्धतीने भरडधान्याचे पुनरुज्जीवन कसे करता येऊ शकते. याचे चांगले परिणाम सर्वत्र पसरले. झारीगाव ब्लॉक नबरंगपूर जिल्हा येथील लोकही भरडधान्याकडे वळले. हर्ष ट्रस्टच्या मदतीने मंगलमणी एफपीओ झारीगावमधील, १४५६ महिला सदस्यांनी भरडधान्य लागवडीचे क्षेत्र १६ हेक्टर ते ६८५ हेक्टर एवढे दोन

वर्षात वाढवले. ग्रामीण आदिवासी कुटुंबांना योग्य पोषक आहार मिळेल याची खात्री देण्याबरोबरच त्यांची आर्थिक प्रगती व्हावी यासाठी एफपीओ काम करीत आहे.

भरडधान्याची लागवड पद्धतींचा सर्वसमावेशक दृष्टिकोन ओएमएमने ठेवला. त्यामुळे शेतकऱ्यांमध्ये नवा आत्मविश्वास आला व ते व्यावसायिक पातळीवर हे पीक घेऊ लागले. मंडिया स्टॉल, मंडिया हार व मंडिया दिन असे ठरवल्याने भरडधान्ये खेड्यातून शहरात येण्यास मदत झाली. अनेक महिला शेतकऱ्यांना प्रादेशिक, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत पोहोचता आले. फार्मर प्रोड्यूसर कंपनी शेतकरी उत्पादक कंपनीद्वारे त्यांना ही संधी मिळाली.

आंतरराष्ट्रीय मिलेट वर्षामुळे त्यावर आंतरराष्ट्रीय पातळी ते गाव पातळीवर सभामध्ये बोलले गेले. त्यामुळे ओरिसामधील दक्षिणेकडील जिल्ह्यातील शेकडो गावातील लोकांच्या रोजगारात सुधारणा झाली. २०२३ हे आंतरराष्ट्रीय मिलेट (भरडधान्ये) वर्ष जाहीर झाल्याने त्याचे पडसाद उमटले आणि शेतकरी समुदायामध्ये शाश्वत उपजीविकेचे साधन निर्माण झाले.

Ranchitha Sivaram and Sangeeta Behera

Harsha Trust, First Floor, N1/36, IRC Village,

Nayapalli, Bhubaneswar

Odisha - 751015

E-mail: ranchithakumaran@gmail.com

Sangeetabehera12@gmail.com

मराठी अनुवाद : विनिता हिंगे

Source : Women-led institutions reviving millet cropping systems in Odisha, LEISA India, March 2023